

Textológia – filológia – értelmezés. Klasszikus magyar irodalom

Szerkesztette Czifra Mariann, Szilágyi Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014 (Csokonai Könyvtár, 55), 412 l.

Az MTA–DE Textológiai Kutatócsoportja, a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolája és az MTA I. Osztályának Textológiai Munkabizottsága 2013. május 29–31-én *Textológia – filológia – értelmezés (A 18–19. századi magyar irodalom)* címmel rendezett konferenciát Miskolcon. A konferencia anyagából készült kötet húsz tanulmánya számos empirikus, az adott textológiai feladtból eredő, és teoretikus, a korszak irodalmának textuális állapotát általánosan jellemző tanulságot hordoz. A továbbiakban főként azokat az írásokat emelem ki, amelyek egyrészt a 18–19. századi magyar irodalom textológiai állapotát mérik fel, másrészt az irodalomtudomány textuális fordulatára reagálnak.

A 18–19. századi magyar irodalom „textológiai állapota” alatt olyan körülményeket értek, amelyek az irodalom léteinek a jellegét, a minőségét szükségszerűen határozzák meg. Másként szólva, a textológia gyakorlati és elméleti oldalát egyszeresmind. A magyar textológiában az elméleti reflexió általában a szövegkiadások, legjobb esetben a kritikai kiadások bevezető fejezeteire korlátozódik, és legtöbbször az adott kötet sajtó alá rendezőjének konkrét filológiai problémáiból ered. Az önálló, textológia-elméleti kérdésekkel foglalkozó, egy meghatározott irodalomtörténeti korszak általános textológiai kérdéseit exponáló tanulmányok nem gyakoriak a hazai irodalomtudományban. E tény egyik oka lehet – ahogy erre Szilágyi Márton kötetbeli tanulmánya ki is tér – a filológiai mun-

ka hagyományosan alacsony presztízse a magyar tudományosságban, mely a hermeneutikai műveletet (beleértve a filológiai önreflexiót is) nem feltétlenül tartotta a gyakorló filológus feladatának.

A vázolt helyzet a klasszikus magyar irodalom textológiájával kapcsolatos elméleti reflexióra is jellemző. Nehéz lenne felidézni kifejezetten a 18–19. századi magyar irodalom textológiai kérdéseit alapján általános elméleti-módszertani, tehát nem esettanulmány jellegű tanulságokat exponáló írást. És voltaképpen e helyzetet igazolja a szóban forgó tanulmánykötet is, amelyben csupán egyetlen tanulmány, Debreczeni Attila írása foglalkozik általánosabb elméleti kérdésekkel, az összes többi írás látens teoretikus meglátásait konkrét esettanulmányokon keresztül fejt ki. Pedig a 18–19. századi irodalom speciális mediális helyzete (a kéziratos hagyományozódás és a nyomtatás együttélése, a folyóirat-kultúra kialakulása) egyre sürgetőbbé tenné a korszakspecifikus elméleti reflexiót – erre Szilágyi Márton is figyelmeztet –, annál inkább, mivel a digitális szövegfeldolgozás az utóbbi években a médiumváltásra különösen érzékeny tette a korszak több kutatóját. Miközben ugyanis az irodalom medialitásával foglalkozó elméleteknek van egy nagyon erős, a medialitást *materialis* medialitásként meghatározó vonulata, amely a szövegszerűséget annak elkerülhetetlen megtestesüléséhez, a mű megértését pedig önnön materialitásához kapcsolja, a szövegek digitális környe-

zetben való megjelenítése fluiditásuk, változékonyságuk, immaterialitásuk tapasztalatát erősítette meg. Debreczeni Attila tanulmánya épp ezzel, a digitális környezetben folyamatosan alakított és újratereztett, elektronikus jelekből az emberi szem által olvashatóvá tett szöveg teoretizálásával foglalkozik.

Elmélet és gyakorlat kapcsolata némi képp változó helyzetet mutat a filológiai gondolkodásban. Erre a Szilágyi-tanulmány mellett Kecskeméti Gábor előszava is utal, ugyanis az utóbbi években több, nem szövegkiadással foglalkozó szakember számára is témává, elméleti megközelítés tárgyává vált a filológia. A magyar textológia mindezidáig nagy hiányossággal volt azonban, hogy deklaráltan nem pozicionálta magát a textológia nemzetközi fejleményeinek jelentős eredményeihez képest, mintha egy kissé önmagába zártan vizsgálta volna a felmerülő problémákat. Az utóbbi években rendezett textológiai konferenciák az állapotfelmérés mellett a fokozottabb filológiai önreflexió szükségességére, a textológiai reflexió időszerűségére is felhívják tehát a figyelmet.

E megnövekedett igény mellett más jellegű változás is érzékelhető e területen: a korábbi, magányos filológusi modell helyét egyre inkább a több munkatársal rendelkező közös projektek veszik át. A változást a tanulmánykötet jól illusztrálja. Szerzői közül többen (Bodrogi Ferenc Máté, Czifra Mariann, Granasztói Olga, Orbán László) a Kazinczy Ferenc műveit kiadó kutatócsoportba tartoznak, és az említettek közül hárman az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport munkatársai; a tanulmányírók közül egyébként többen is kapcsolódnak e kutatócsoporthoz. A csapat, mely először 2007-ben három

egyetem (DE, SZTE, ELTE) konzorciumi megállapodása eredményeként létesült, a magyar irodalom klasszikusainak kritikai kiadására vállalkozik a 18–19. század időszakában. Kutatócsoport közreműködésével végzett szövegkiadásra természetesen más példák is hozhatók, itt csak két, 19. századi tárgyú fontos vállalkozást említek: Kölcsey és Arany műveinek az OTKA által támogatott kritikai kiadását. A kutatócsoportok létrehozásának egyik indoka az utánpótlás képzése olyan közös projektekben való részvétel segítségével, mely projektek az idősebb, már tapasztalt kutatókkal való együttműködést és a szakma ily módon való eltanulását teszik lehetővé számukra. E minta a társadalom- és természettudományok közös vállalkozásaihoz hasonló szerveződést tesz lehetővé a humán kutatások számára, a váltásnak pedig a kutatásfinanszírozásban is nagy szerepe van.

A kötet írásai ugyanakkor az irodalomtudomány textuális fordulatának magyar közegben való percepciójáról is tanúskodnak. Kár, hogy e fordulatot egyetlen tanulmány sem tette a kötetben oly tudatosan témájává, hogy saját textológiai álláspontját a hasonló nemzetközi trendek kontextusához is viszonyítsa. A textológiai munkában ugyanis a sajtó alá rendező elsődleges célja hagyományosan a szerzői intenció szerinti legjobb, autentikus, kézirat vagy nyomtatott változat alapján létrehozott főszöveg előállítás volt. Talán túlzás is múlt időben fogalmazni, hiszen gondoljunk csak arra, hogy a számtalanszor hangoztatott *ultima manus* elve mennyire kísért még mindig textológiai műhelymegbeszéléseink során, főként papíralapú kiadások esetében, ahol terjedelmi okok miatt nincs lehetőség végtelen számú szövegváltozat közlésére. Az *ultima manus* fogalmánál semmi sem

illusztrálja jobban azt a hagyományos előfeltevést, mely szerint adott irodalmi mű értéke annak egyetlen, a szerzői szándék szerint is legtökéletesebb (vagy éppenséggel tökéletes) változatában ragadható meg. A szerzői intenció szerint rekonstruálható legjobb szöveg elgondolása mögött pedig három alapfeltevés húzódik: 1) a szerzői intenció megragadható a mű egyetlen szövegváltozatában; 2) a mű identitása legteljesebben egyetlen változatában jut kifejezésre; 3) egy adott mű különböző szövegváltozatai hierarchikus sorrendbe rendezhetők annak a ténynek a függvényében, hogy a „tökéletes mű” megvalósulása felé vezető útnak épp mely fázisát képviselik. Mindezen előfeltevések az alkotóerő, a kreativitás esszencialista és erősen teleologikus elgondolásáról tanúskodnak.

A digitális környezethez kapcsolódó nyitott, képlékeny szöveg (*fluid text*) fogalma épp ezeket az előfeltevéseket állította új kihívások elé. Az elektronikus kiadás felszámolta az ideális mű képzetét, ahogy a kötetben Orosz Beáta Csokonai költői életművének elektronikus kiadása kapcsán fogalmazott: „A kiadásban minden szövegforrás egyenrangú, nem emelhetjük ki egyiket sem, nincsen főszöveg, a mű tehát változataiban tárul elénk. A »tökéletes mű« nem létezik, hanem pillanatnyi állapotokban bontakozik ki előttünk, feltárva az alakulástörténet részleteit.” (154.) Természetes, hogy a korábban talán túlzott autoritással is felruházott (hiszen végső soron az ideális művet maga létrehozó) sajtó alá rendező funkciója is jelentős mértékben megváltozott: a textológus immár polimorf, többjelentésű szövegek és szövegkiadások szerkesztőjévé vált.

Az ideális mű fogalmának megingása vezetett továbbá az adott szöveg konkrét, történeti megvalósulásainak figye-

lembevételéhez, a műnek materiális objektumként való felfogásához, valamint a bibliográfiai kódok jelentéssel való felruházásához. A fizikai tárgyként (is) percipiált mű értékét eszerint érzéki tulajdonságai (is) hordozzák, jelentését tehát befolyásolja vizuális megjelenése. Egy adott mű történetiségének ily módon való megragadása maga után vonta a szerzői autoritás fogalmának módosulását is. A mű létrehozásában a szerző mellett más szereplők: szerzők, illusztrátorok, tervezők is helyet kapnak. A kreativitás immár olyan többtényezős tevékenységként értelmeződik, amelyben a szerzői intenció a sok közül csupán az egyik elem. Az írott szöveg fizikai tulajdonságainak szemantikus tartalmat tulajdonító értelmezéseket Bodrogi Ferenc Máté tanulmánya képviseli a kötetben legeggyértelműbben. Ugyanide sorolnám a kötetből a történeti szövegkiadások elméleti és gyakorlati kérdéseit feszegető azon tanulmányokat is (Czifra Mariann és Granasztói Olga írásai), amelyek meghatározott szövegcsoportok esetében az eredeti kéziratos elrendezés jelentéshordozó aspektusaira hívják fel a figyelmet.

A történeti szempontú szövegkiadás a mű identitását meghatározott történeti olvasóközönség értékrendjéhez és érdeklődéséhez kapcsolja, a sajtó alá rendezés során tehát a befogadás mozzanatát sem hagyja figyelmen kívül. Jó példa erre a Kazinczy-levelezés, amelyben bizonyos levelek több változatban is fennmaradtak. A szövegváltozatok azonban csupán a levélcímzettek ismeretében érthetők, a szöveg ugyanis annak függvényében változik, hogy éppen kinek fogalmazta szerzője. A szövegváltozatokkal együtt a jelentés és a levélfunkció is módosul, mint erre Orbán László felhívja a figyelmet kö-

tetbéli tanulmányában, e jelentésváltozás pedig csupán egy minden változatot megjelenítő platformon követhető végig.

Miközben a szerzői autorizációnak oly sok időn át oly nagy szerepet tulajdonítottunk, feltűnő, hogy ezt a textológiai gyakorlatban főként az egyes művekkel kapcsolatban érvényesítettük. A kronológiai szempontú sajtó alá rendezés a kritikai kiadások kötetekben szinte teljes mértékben figyelmen kívül hagyta a (kötet)kompozíciós elvekkel kapcsolatos autorizációt, márpedig egy kötetszerkezet szerzői koncepciója legalább olyan autorizációs művelet, mint egyetlen szöveg legjobb változatának a jóváhagyása.. E problémát a kötetben S. Varga Pál tanulmánya veti fel. A kronológia-elvű és egyedi szövegekre koncentráló sajtó alá rendezési gyakorlat mellett a tanulmánykötet több szövege is a tematikus elvek mentén kialakított kollektív szövegforrások kiadása mellett érvel. S miközben az ily módon egymás mellé helyezett szövegek hálója egy egészen izgalmas, a szerzői életműtől eltérő, tágabb irodalmi vagy társadalmi kontextusba helyezi a műveket, az elgondolás legnagyobb problémája a szövegek egymáshoz való viszonyának autorizációja marad.

A kötet némelyik tanulmánya a felkutatott források konkrét anyagán keresztül rendkívül izgalmas elméleti kérdéseket feszeget. A korabeli sajtóban névtelenül publikált vagy szignóval ellátott cikkek attribúcióját például köthetjük konkrét személyekhez (ahogy ezt Gábori Kovács József meggyőző és alaposan alátámasztott filológiai érvekkel teszi), ám köthetjük a laphoz is, a szerzőt ily módon magával az intézménnyel azonosítva. Tekinthezünk úgy is ezekre a szövegekre, mint amelyek nem írjuk, hanem az adott sajtóorgánium nézeteit képviselik. A szer-

zőség mibenlétének kérdésében hasonló példát nyújt Biró Annamária tanulmánya Aranka György levelei kapcsán, azzal a különbséggel, hogy a szerzőség személyhez vagy intézményhez kötött kettősében ezúttal az intézményt nem folyóirat képviseli, hanem az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság.

A szerzőség problematikája mellett a kötetben a mű, illetve a műfaj fogalmához kapcsolódó elméleti kérdések Hajdu Péter tanulmányában fogalmazódnak meg. Hajdu írása egy olyan teoretikus dilemmát firtat, amely legtöbbször a genetikus kiadások kapcsán szokott felmerülni: egyrészt azt, hogy a szövegváltozatok eltéréseiben milyen megállapítható mennyiségtől kezdve beszélhetünk új szövegről, másrészt pedig azt, hogy az egyenrangúként feltüntetett szövegváltozatok milyen kapcsolatban vannak azzal a ténnyel, hogy létük mégiscsak egy meghatározott műhöz, *a* műhöz köthető.

A kiemelt tanulmányok mellett a kötet írásai azonban együttesen is tanúskodnak a 18–19. századi irodalom textológiájának jelentős szemléleti elmozdulásáról. Míg ugyanis korábban a műveket létrehozó irodalmi kreativitást (beleértve a szerzői intenciót is) egy meghatározott tárgy tulajdonságaként fogtuk fel, ma már egyre inkább komplex, változatos és nyitott folyamatként tekintünk rá, amelynek számos résztvevője közül a szerző csupán az egyik. A végtermékre koncentráló régi textológiai gondolkodás helyett tehát egyre nagyobb hangsúlyt kap az irodalmi teremtőerő folyamatának vizsgálata, ennek illusztrálására pedig a digitális platform bármely variáció megjelenítését lehetővé teszi. Az elektronikus és papíralapú kiadások az elkövetkezendőkben vélhetően párhuzamosan fogják majd betölteni

azt a funkciót, amelyet a korábbiakban csupán az utóbbiak tettek meg. Ezért a nyomtatott kritikai kiadások módszertana-

nát ennek függvényében lesz szükséges még tudatosabban és a korábbiaknál jóval teoretizáltabb módon újragondolni.

Török Zsuzsa

(MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

Kollégiumi drámagyűjtemények

Sajtó alá rendezte Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna, szerkesztette Demeter Júlia, Budapest, Argumentum Kiadó, 2015 (Régi Magyar Drámai Emlékek: XVIII. század, 7), 1110 l.

A *Kollégiumi drámagyűjtemények* című kötet a *Régi Magyar Drámai Emlékek* 18. századi sorozatának 7. darabjaként látott napvilágot. Méltán nevezhető monumentálisnak e vállalkozás, már csak méretei folytán is, a megjelent kilenc kötet (higgyünk a bevezetőnek, nem számoltam utána) mintegy 8400 oldalnyi drámaszöveget tett már eddig közzé, ehhez jön most tizedikként újabb 1100 oldal, s a folytatásban további kötetek sora várható. Az első kötetek évtizedes előmunkálatokat követően bő negyedszázada jelentek meg Varga Imre és Kilián István gondozásában, de a sorozat megalapozásában, a kiindulást jelentő adattárak létrehozásában Staud Géza is jelentős szerepet vállalt. Az általuk kialakított műhely munkájába sokan bekapcsolódtak a későbbi kötetek sajtó alá rendezőiként, de e mezőnyből kivált az a kutatói hármas, akik a jelen kötetet is jegyzik: Czibula Katalin, Demeter Júlia és Pintér Márta Zsuzsanna. Mára ők vették át a stafétabotot, s az ő munkájuk biztosítja a sorozat folytonosságát.

A *Régi Magyar Drámai Emlékek* leletmentő vállalkozás. A bevezető említést tesz a kutatás sokszor romantikus vonásairól, amikor pincékben, padlásokon, fészerek-

ben rejtőző kéziratokat sikerült felfedezni, s megmenteni a pusztulástól. De a kevésbé romantikus, könyvtárakban, múzeumokban, levéltárakban végzett feltáró munka sem kevésbé leletmentő jellegű, hiszen egy jórészt ismeretlen és érintetlen kézíratos hagyomány tárul fel ezekben a karcsúnak éppen nem nevezhető kötetekben. Könnyen besorolhatjuk mindezt a *magyar dráma- és színháztörténet előzményei* kategória alá, s e minősítés kétségtelenül igaz is, hiszen jól dokumentáltak a kapcsolatok, amelyek az iskoladrámákat és szerzőiket a meginduló hivatásos színjátszáshoz fűzik. Ugyanakkor a feltárt anyag más kontextusokban is relevánsnak tűnik, hogy mást ne említsek, napjaink kultúratudományos megközelítése bizonyonnyal gazdag anyagra lel bennük, mert egy időszak komplex kulturális gyakorlatára biztosítanak rálátást.

Hogy egy példát is említsek: Nagy Imre kutatásai – most elsődlegesen Csokonai-könyvére, az *Iskola és színházra* gondolok – jól szemléltetik mindezt. Csokonai drámáit behelyezi az iskolai színjáték viszonyrendszerébe, hagyományvonulatába, s ezáltal olyan nézőpontot teremt, amely újszerű értelmezéshez vezet. Eddig is tudható volt, hogy Csokonai csurgói darabjait, a